

ДА СЕ ЖИВЕЕ ВО ХАРМОНИЈА СО ПРИРОДАТА – НОВИ ЕКОЛОШКИ ГЛЕДИШТА СО АКЦЕНТ НА НЕКОИ ОД ПРОЛЕТНИТЕ ОБРЕДИ И ОБРЕДНИ ПЕСНИ ОКОЛУ ЃУРЃОВДЕН*

Анџела Грубер
Независна истражувачка, Скопје
Дата на прием: 30.11.2022 г.

Апстракт: Во проектот Меморија и екокосмос го истражуваме животот на човекот во својата природна околина, неговиот однос кон биолошкиот диверзитет и одржувањето на врската со природата. Во овој текст ќе посветиме внимание на новите еколошки теориски сознанија во изминатите децении за: релацијата човек – природа – човек, еколошкото значење на фолклорните традиции и теренските и архивските материјали од македонскиот фолклор или народната книжевност (опис на обреди, усни кажувања, песни и други домени на наративниот фолклор). Во традиционалната народна култура во Македонија постојат обреди и обредни песни, во кои се забележува воспоставувањето и негувањето на врската со природата. Тука ќе истакнеме некои од нив, што се практикуваат околу празникот Ѓурѓовден.

Клучни зборови: екологија, екокосмос, македонски фолклор, Ѓурѓовден, обред, песни

Во текот на втората половина на дваесеттиот век човештвото доживеа брзи политички и општествени промени. Брзиот развој ги поедностави процесите во многу сфери од нашиот живот, но предизвика големи негативни промени во односот меѓу човекот и природата. Луѓето сè повеќе и повеќе се оттуѓуваат од неа и ја уништуваат, за да остварат некаков материјален профит. Се разбира, ваквото однесување доведе и до последици, како што се: уништувањето на природата или загадувањето на реките, воздухот и земјата, болести, глад и сиромаштија, особено во послабите експлоатирани земји. Желбата да се поседува што повеќе и да се владее со Другиот доведе до натпревар меѓу народите во

* Трудот претставува дел од научноистражувачкиот проект „Меморија и екокосмос“, кој е финансиски поддржан од Министерството за образование и наука на РС Македонија (2021 – 2023), а е организиран од Институтот за фолклор „Марко Цепенков“ – Скопје, со Одлука за финансирање на научноистражувачки проекти бр. 12-15533/2 од 03.11.2021 г.

производството и во поседувањето оружје и напредна технологија, а со тоа и прекумерно злоупотребување и уништување на природните ресурси и изградба на нуклеарни електроцентрали, кои се закана за животот на нашата планета (Капра 2009: 23).

Живеењето под влијание на страшната страст и стремежот за доминација над земјата, луѓето и животните, остварување материјален профит, како и вреднување на индивидуалното искуство далеку од природниот свет, не се покажаа како корисни за нас. Секое дејствување предводено од овие вредности влијае штетно врз животната околина и нашиот опстанок. Со тоа се појави потребата од нови погледи на стварноста. Околу 70-тите години на изминатиот век се појавија нови струења во кои вниманието се насочи кон: живеењето на човекот во неговата природна околина, неговиот однос кон биолошкиот диверзитет и одржувањето на врската со природата. Се укажува на потребата од ново воспитување со кое ќе се коригира антропоцентричната и деструктивната природа на човекот, кој отсекогаш бил дел од природната околина и светот околу него, а не нивен „владетел“. Се појавуваат и интердисциплинарни области, како што се: екопсихологија, екофилософија, екофеминизам, екокритика, екоетика, културна екологија и др.

Во ова време на т.н. *еколошко ѝпросветлување* почна поинтензивно да се критикува односот на човекот спрема животните и спрема природната околина, се бараат решенија за настанатите проблеми и се истакнува нужноста да се обнови врската со природата, да се дејствува и да се направат промени. На пример, во културната екологија се посочува на потребата не само да се истражуваат интеракциите меѓу човекот и другите живи суштества и природната околина, туку и практично да се применат нејзините теориски сознанија, за да се постигне рамнотежа во врската со природата преку одржлив развој на човештвото, односно да се зема само онолку колку што може да се регенерира, за да се намалат глобалното заболување и веќе настанатите проблеми ширум светот (Casimir 2006: 341–360). Во екопсихологијата се гледаат решенија во поврзувањето на човекот со природата и земјата, односно во создавањето на мост меѓу културата и екологијата бидејќи секое човечко битие е способно да ја обнови врската со таа меѓузависна мрежа на животот на земјата од која сме оттуѓени. Тука се посветува внимание на терапевтското влијание на природата и се повикува на враќање на некогашпостоечкиот баланс,

Анцела Грубер – *Да се живее во хармонија со природата – нови еколошки...*

бидејќи соединувањето со природата може да биде лек за физичкиот и за емоционалниот стрес. На луѓето им треба контакт со: животните, растенијата, земјата и Сонцето. Со тоа, освен што ќе се најде животната радост (*joie de vivre*), исто така ќе можеме да ја слушнеме нашата планета Земја како зборува во сопственото страдање и да придонесеме за нејзиното здравување. Се разбира тоа можеме да го постигнеме, така што секој ќе ја најде сопствената нишка што го поврзува со живиот систем наоколу (Roszak, Gomes, Kanner 1995; сп. Schmonsky 2012).

Еколошкото значење на фолклорните традиции

Во новата екопарадигма се истакнува и можноста за враќање кон традиционалните знаења за природата во фолклорните традиции, бидејќи се согледува нивното еколошко значење или нивниот придонес кон заштитувањето на околината. Во изминатите децении повеќе истражувачи, ширум светот, се заинтересираа за овој нивен потенцијал.¹

Традиционалните знаења за животната околина се евидентирани повеќе кај заедници што живеат блиску до природата и се поврзани со неа и кај кои сè уште се негуваат фолклорните традиции, за разлика од модерното прогресивно општество, каде што се чини дека тие се и речиси заборавени. Припадниците на овие заедници негуваат посебна врска со природата, штитат и им оддаваат почит на некои нејзини делови, како што се: одредени шуми, џунгли, растенија, дрвја, водени површини, животни и сл. бидејќи во нивните фолклорни традиции постојат верувања дека тие се богови, нивни предци или се заштитени од некое божество или од виша сила. Поради тоа се забранува и нивното уништување. Овие заедници претставуваат „плодна почва“ за истражување на еколошкото значење на нивните верувања (Schmonsky 2012).

¹ Langley во „Vezo Knowledge: Traditional Ecological Knowledge in Andavadoaka, southwest Madagascar“, 2006; Jeeva, Mishra, Venugopal, Kharlukhi и Laloo во „Traditional Knowledge and Biodiversity Conservation in the Sacred Groves of Meghalaya“, 2006; Pierotti и Wildcat во „Traditional Ecological Knowledge: the Third Alternative“, 2000; Arupjyoti во „Folk Belief and Resource Conservation: Reflections from Arunachal Pradesh“, 2008; Nabhan во „Enduring Seeds: Native American Agriculture and Wild Plant Conservation“, 1989; Roszak, Gomes и Kanner во „Ecopsychology: Restoring the Earth, Healing the mind“, 1995.

Ќе посочиме неколку вакви примери, каде што може да се препознае еколошкото значење на фолклорот. Во Мегалаја (Meghalaya), Индија, постојат верувања дека во шумите престојуваат божества и доколку се уништат дрвјата и другите растенија и плодови, божествата ќе се разлутат и ќе нанесат штета на луѓето. Токму поради овие верувања, овие шуми уште постојат без да бидат променети или оштетени од надворешен човечки фактор (Jeeva et al. 2006: 563–568). Слични верувања во Индија се евидентирани и кај заедници во Арунахал Прадеш (Arunachal Pradesh). Тие веруваат во присуството на божества и моќни духовни сили, кои се манифестираат како растенија и животни и не смеат да се уништуваат. На овие територии се застапени и други слични верувања, како што се оние дека дури и несаканото уништување на одредени водени површини (мочуришта, езера и сл.), особено оние на светата планина Воко, може да предизвика фатални последици (Arupjyoti 2008: 3–4).

Вакви верувања има и во многу други фолклорни традиции, а истовремено и во македонските. Како еден пример ќе ги наведеме некои дрвја, кои се сметале за свети, односно за седишта на богови и луѓето не ги уништувале, туку ги оградувале и добивале функција на храмови пред кои се молеле (Вражиновски 1998: 139–153). Освен тоа, им биле придавани и магиски особини и лековити својства. Почитувани и ценети дрвја во македонскиот фолклор биле: дабот, липата, врбата, брезата, дренот, јаворот, оревот и др. Негувањето на култот кон дабот е доста познато и е застапено во македонските фолклорни традиции. Постоеле дури и свети шуми од дабови со мали капели, кои сè уште можат да се сретнат и во деведесеттите години на 20-тиот век. Се разбира, било и забрането да се сечат овие дрвја бидејќи се верувало дека следуваат фатални последици (Вражиновски 1998: 144).

Покрај тоа што во македонските фолклорни традиции постојат верувања кои придонесувале кон зачувувањето на природната околина, тие исто така изобилуваат и со примери во кои се принесува значење на делови од природата. Би било невозможно да се опфатат сите тие примери и токму затоа ќе посветиме внимание само на дел од нив, поконкретно на обредите и обредните песни околу празникот Ѓурѓовден. Таму може да се забележат: живеењето на луѓето блиску до природата, нејзината терапевтска функција, восхитот кон нејзината убавина и стремежот за симбиоза со нејзини делови, верувањата за

Анцела Грубер – *Да се живее во хармонија со природата – нови еколошки...*

нејзиното магиско влијание и заштитна улога, нејзината употреба во народната медицина и сл.

Одржувањето на врската со природата во ѓурѓовденските обреди и обредни песни

Пролетниот период и будењето на природата се нов временски циклус или според Елијаде, го означуваат обновувањето на светот или на космогонијата (Eliade 1970: 41; сп. Целакоски 1971: 155). Тогаш се обновува и животот на луѓето и светот одново се раѓа и се појавува животната радост. Како продукт на овој космогониски почеток и доаѓањето на пролетта постојат и се негуваат различни ритуали, придружувани од песни и игри за време на пролетните празници, како што е Ѓурѓовден (Целакоски 1971: 147, 148).

Во ѓурѓовденските пролетни обреди и обредни песни, во кои се оддава почит на одредени растенија и други делови од природата, се согледува поврзаноста на луѓето со неа. Повеќе информации за нив се запишани од страна на истражувачи на македонскиот фолклор, како што се: Симитчиев, Пенушлиски, Петровски, Целакоски, Жежел и др. Се разбира, овие обреди и песни имаат изменета форма и нови варијанти, кои се настанати како резултат на симбиозата на архаичните претстави и христијанската религија, и во нив се евидентирани митолошко-религиозни теми (Пенушлиски 1973: 12).

Околу празникот Ѓурѓовден започнувало берењето на билки (жолта перуника, вратика, дрен, ѓурѓовденче, детелина и др.) и се кршеле гранчиња од одредени дрвја (врба, слива, костен, дрен, цреша и др.) (АИФ, К. II, св. 24, л. 58; сп. Жежел-Каличанин 1973: 136). Тогаш се исполнувале и разни обреди со магиски карактер, за да се обезбеди: здравје, плодородност и среќа. Два дена пред празникот се береле билки, се носела трева од ливадите, гранки од врбите, полски цвеќиња и друго зеленило, се кителе портите и влезните врати на селските куќи и се кителе роговите на говедата со венци. Изведувањето на обредите било придружувано и со ѓурѓовденски песни. Во нив се илустрира панорамата на природата што се буди од зимскиот сон (Симитчиев 1973: 99). Неслучајно овој празник се слави со обновувањето на природата и со почетокот на пролетта или на новата космогониска година.

Обредите и песните околу Ѓурѓовден се сметаат за една мошне интересна творба со христијански елементи и потекло од постарите

словенски културни традиции од претхристијанскиот период.² Некои истражувачи согледуваат и влијание на римските пролетни празници, наречени „Parilia“, што се славеле на 21 април секоја година. Станува збор за траги од култот на богот на плодородието. Се смета и дека за нивниот архаизам сведочат и кратките и прости текстови на песните што се пеат тогаш (Симитчиев 1973: 101). Во прилог е извадок од една таква песна, забележана од Икономов:

Сл'нце греит – цвеќе пулит, Билјаро!
Ветр'т веит – шума листит, Билјаро!
Роса росит – трева растет, Билјаро!

(Икономовъ 1893: 38).

Оваа песна содржи кратки стихови со едноставен текст во кои со восхит се отсликува природата во: растење на цвеќињата, тревата, и другите растенија, а и сонцето се појавува. Уште еден интересен пример е песната: „Перо, Перо, перунико“, во која се тематизира вљубеноста на овчарот во природата преку неговата симбиоза со билката, која претходно имала божествен карактер, а потоа тој ја персонифицира низ обични човечки особини, да му биде сакана невеста:

... и си слезе, и си слезе
долу рамно поле, ој
и ја зеде, и ја зеде
мома Перуника, ој.

(Жежел-Каличанин 1973: 136).

Преку овие песни луѓето го барале повисокото чувство на доближување до природата (Сонцето, билките), како еден свет, никогаш целосно осознаен или само делумно познат, за нив. Освен што сакале да се приближат до природата, тие верувале и во заштитната улога на билките како нејзин дар и во нивната моќ и ги користеле како магиско средство за заштитување. Поради тоа тие се закитувале со цветовите и ги носеле на одредени места на телото (Жежел-Каличанин

² Тие се застапени исто така и во Бугарија и во Србија. Иако името на празникот потекнува од грчкиот јазик и тој се поврзува со патронот Св. Ѓорѓи, треба да се спомне дека песните не постојат во Грција, а тоа го поткрепува тврдењето за нивното потекло од далечни прасловенски времиња (Симитчиев 1973: 97–98).

Анцела Грубер – *Да се живее во хармонија со природата – нови еколошки...*

1973: 136). Една таква билјарска песна е забележана од Илиев и Јастребов во 18-тиот век, каде што самата билка ги повикува девојките и момчињата да ја наберат, да ја стават и да ја носат на различни делови од телото:

...
Како зноет момчината,
нека даат да ме берет,
да ме носат под фесови.
Како зноет девојките
нека доет да ме берет,
да ме носат по појаси.

...

(сп. Ровинскаја 1900: 247).

Во прилог е и еден обред при собирањето билки во Скопско, запишан од Атанас Петровиќ во 1901 г.:

... еден ден пред Ѓурѓовден жените, а особено девојките собираат билки пред и попладне. Билките ги фрлаат во топла вода, а потоа со водата си ја мијат главата, лицето и целото тело

(Петровиќ 1901: 28; сп. Симитчиев 1973: 103).

Собирањето на билки се разбира е поврзано и со народната медицина. Освен во заштитната улога, се верувало и во нивната лековита моќ. Од растенијата се правеле лекови и тоа е прикажано во билјарските песни за Ѓурѓовден што се пееле за оздравување. Во продолжение наведуваме еден пример:

... билје да набереме,
билки да направиме,
либе да оздравиме ...

(Жежел-Каличанин 1973: 137).

Во ѓурѓовденските обреди и обредни песни ќе ги споменеме уште и лулањето на врбата и песните за лулање за кои се смета дека имаат паганско потекло и магиско-ритуален карактер и во нив се препознаваат архаичните верувања во чудотворноста на дрвјата, особено во магиската моќ на врбата (Петровски 1973: 125, 128). За време на празникот се кителе куќите со врбови гранки и се изведувало обредно лулање на врбата. Се верувало дека духот на врбата

благословува и дарува, а истовремено дава пророчки одговори (Фрезер 1937: 150, 161; сп. Петровски 1973: 128).³

Во обредното „лулање на врбата“ учествувале само девојки пеејќи без придружба на музички инструменти бидејќи, како што е познато, во Македонија, во минатото, најчесто мажите биле тие коишто свиреле на музички инструменти. По изгрејсонце се поставувала лулашка на врбата, девојките се кителе со цвеќиња, се лулале и пееле. Мелодијата на овие песни е едноставна и е координирана со нишањето, што сведочи за архаичноста на овие усни творби. Тие се сметаат за идила во која се вклучени мечтите на младата девојка, воспитана во суровиот патријархален дух. И токму поради тоа, своите интимни мисли девојките ги споделуваат преку овие песни само со други девојки (Симитчиев 1973: 101–102). Во прилог е извадок од една од овие песни:

Сведи се, сведи, еј, миле врбо,
долу, подолу,
да си прикажа
зло и неволја:
...

(Ровинскаја 1900: 247; сп. Петровски 1973: 128).

Ѓурѓовденските обреди и обредни песни постепено се забораваат. Од таа причина истражувачите на македонскиот фолклор уште во 70-тите години на минатиот век повикуваат на нивно собирање и проучување (Жежел-Каличанин 1973: 138). Денес тие можеби и не се сосема заборавени, но глобализацијата неизбежно ги истиснува и ги фрла во заборав заедно со останатите народни традиции. Целосно враќање на нив би било невозможно, со оглед на тоа што живееме во едно сосем поинакво време. Сепак овие традиции можат да дадат добар пример за одржувањето на емпатичната врска со природата и да го потсетат на тоа човекот од модерното прогресивно општество.

³ Во Македонија се среќава и празникот „Врбница“ – неделата пред Велигден, а кај Литванците „Врбна недела“. Овој празник има многубожна основа, а подоцна, со претопувањето во христијанската религија, добива поинаков карактер (Фрезер 1937: 150, 161; сп. Петровски 1973: 128).

Заклучок

Во изминатите децении човештвото стана свесно за негативното влијание на начинот на живот и консумирањето на т.н. прогресивно западно општество врз природната околина, а со тоа и врз здравјето и животот на луѓето, бидејќи уништувањето на нашата планета би значело и наше самоуништување. Започнувајќи со новите струења, кои се појавија во 70-тите години на минатиот век, почна да се истакнува значењето на нашиот однос кон природната околина и нејзиниот биолошки диверзитет, како и одржувањето на врската со нив. Исто така, сè повеќе и повеќе почна да се укажува на потребата од едно ново воспитување, со кое луѓето би ја коригирале својата деструктивна природа, преку обновувањето на врската со природата и буђењето на нашата заедничка свест дека ние сме дел од светот околу нас, а не сме негови освојувачи и владетели.

Иако живееме во едно поинакво време, време во коешто речиси и сосема да е исчезнат дел од традиционалните обреди и обредни песни, тие сè уште можат да бидат еден добар пример и да посочат кон една поинаква, неодамна заборавена перспектива – да се живее во хармонија со природата. Освен тоа, фолклорните традиции можат да послужат и како добар пример за зачувување на природната околина. Нивното еколошко значење е согледано и е проучувано од голем број истражувачи широм светот.

Македонските фолклорни традиции, исто така, можат да дадат добар пример за новите еколошки гледишта на изминатите децении. Ова може да се забележи во верувањата за светоста на одредени делови од природата (дрвја, растенија, водени површини и сл.) и во нивната заштита, како и во одржувањето на врската со природата во обредите и песните околу Ѓурѓовден. Се разбира дека невозможно би било целосно враќање кон овие традиции, но тие постојат во нашата заедничка меморија и можат да потсетат и да дадат добар пример за да се обнови и да се одржува контактот со природата, да се дејствува корисно и позитивно да се влијае на нејзиното зачувување.

ЛИТЕРАТУРА

Кирилични изданија

Вражиновски, Т. 1998. *Народна митологија на Македониите*. Книга 1 и 2. Скопје: Матица Македонска.

Жежељ-Каличанин, Т. 1973. „Билјарски песни од Западна Македонија“. *Македонски фолклор*, год. VI, бр. 12. Скопје: Институт за фолклор, 135–138.

Икономовъ, В. 1893. *Сборникъ ойгъ сѣтаро-народни ѣесни и обичаи в Дебърско и Кичевско (Зайаона Македония)*. София.

Капра, Ф. 2009. *Време на ѿресврѣѣ*. Скопје: Табернакул.

Пенушлиски, К. 1973. „Тематиката на македонските пролетни обредни песни“. *Македонски фолклор*, год. VI, бр. 12. Скопје: Институт за фолклор, 11–14.

Петровић, А. 1901. „Српске народне умотворине из скопљанске околине Црне Горе“. Архив САНУ. *Етнографска збирка*, 80, 28.

Петровски, Б. 1973. „Гурѓовденските песни при лулање во македонското народно творештво“. *Македонски фолклор*, год. VI, бр. 12. Скопје: Институт за фолклор, 125–129.

Ровынская, П. 1900. „Сборник Панашта Дьиновскаго изъ села Гадичника (въ Дебрахъ)“. *Живая сѣярина*, Выпускъ I-II, Годъ десятый, С. – Петербургъ. 230–248.

Симитчиев, К. 1973. „Ѓурѓовденските народни песни и обичаи кај Македонците, Србите и Бугарите“. *Македонски фолклор*, год. VI, бр. 12. Скопје: Институт за фолклор, 97–105.

Фрезер, Ц. Ц. 1937. *Злајина Грана*. Београд.

Целакоски, Н. 1971. „Симболиката кај Билјарските народни песни од Дебарца (Охридско)“. *Македонски фолклор*, год. IV, бр. 7–8, Скопје: Институт за фолклор, 147–158.

Латинични изданија

Arupjyoti, S. 2008. "Folk Belief and Resource Conservation: Reflections from Arunachal Pradesh". *Indian Folklife*, No. 28. 3–4.

Cashmir, J. M. 2006. "Kulturökologie". Beer, B. & H. Fischer (Hg.). *Ethnologie. Einführung und Überblick*. Berlin: Reimer, 341–357.

Elijade, M. 1970. *Mit i zbilja*. Zagreb: Matica hrvatska.

Jeeva, S., B. P. Mishra, N. Venugopal, L. Kharlukhi & R. C. Laloo. 2006. "Traditional Knowledge and Biodiversity Conservation in the Sacred Groves of Meghalaya". *Indian Journal of Traditional Knowledge*, Vol. 5(4), 563–568.

Langley, J. M. 2006. *Vezo Knowledge: Traditional Ecological Knowledge in Andavadoaka, southwest Madagascar*. Blue Ventures.

Анџела Грубер – Да се живее во хармонија со природата – нови еколошки...

Nabhan, G. P. 1989. *Enduring Seeds: Native American Agriculture and Wild Plant Conservation*. New York: North Point Press.

Pierotti, R. & D. Wildcat. 2000. "Traditional Ecological Knowledge: the Third Alternative". *Ecological Applications*, Vol. 10(5), 1333–1340.

Rozsak, T., M. E. Gomes & A. Kanner. 1995. *Ecopsychology: Restoring the Earth, Healing the mind*. San Francisco: Sierra Club Books.

Сајтографија

Schmonskey J. 2012. „The Ecological importance of folklore“. <https://bit.ly/3JAeLph> [Пристапено на 25.02.2022 г.].

TO LIVE IN HARMONY WITH NATURE – NEW ECOLOGICAL ASPECTS HIGHLIGHTING SOME OF THE SPRING RITUALS AND THEIR SONGS AROUND ST. GEORGE'S DAY*

Анджела Грубер
Independent Researcher, Skopje

Summary

In the past decades humanity has become aware of the negative impact of the lifestyle in the so-called Western progressive society on the natural environment, and thus on the health and life of people, because the destruction of our planet would certainly lead to our self-destruction. Starting with the new movements that appeared in the nineteen-seventies, the importance of our relationship to the natural environment and its biological diversity, as well as maintaining the relationship with them, were strongly highlighted. It was also pointed out to the necessity of a new education by which people would correct their destructive ways of acting in their environment by awakening our collective consciousness and acting according to the realization that we are part of the world around us and not its conquerors and rulers.

Although we live in different times in which some of the traditional rituals and ritual songs have almost completely disappeared, they still can give us a good example and point to a completely different and recently forgotten perspective – to live in harmony with nature. In addition, folklore traditions can also serve as a good example for the preservation of the natural environment. Their ecological significance has been observed and studied by a large number of researchers around the world.

* The paper is part of the project "Memory and ecosmos" which is financially supported by the Ministry of education and science (MES) of the Republic of North Macedonia. It was organized by the "Marko Cepenkov" Institute of Folklore in Skopje with MES's Decree no. 15-15533/2 from 03.11.2021 for financing scientific projects.

Macedonian folklore traditions can also provide new ecological viewpoints of the past decades. This can be noticed in the beliefs about the holiness of certain parts of nature (trees, plants, rivers, lakes etc.) which were also protected by the people, as well as in the maintaining of the connection with nature in the rituals and their songs around St. George's Day. Of course, it would be impossible to completely return to these traditions, but they exist in our collective consciousness and can remind us to set a good example to renew and maintain contact with nature and to act and positively influence the preservation of nature and our planet.